

РОМАН ЮРІЯ КЕРЕКЕША «БЛУКАННЯ В ПОРОЖНЕЧІ»: ПОЕТИКА ТВОРУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(46)

УДК 821.161.2-31.09Керекеш(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.2(46).291–297

Ігнатівч О. Роман Юрія Керекеша «Блукання в порожнечі»: поетика твору; кількість бібліографічних джерел 5; мова українська.

Анотація. Відомий український письменник Юрій Керекеш (1921–2007) народився і працював на Закарпатті. Він автор низки книг малої прози, повістей, драматичних творів, лірики, а також філософсько-інтелектуального роману «Блукання в порожнечі» (1981). Твір Ю. Керекеша був у полі зору науковців: О. Мишанича, І. Мегели, В. Марка, В. Попа та інших. Проте в силу часу досліджувався з позицій радянської ідеології – як антирелігійний твір. Сучасний світ і літературознавчий інструментарій дають можливість осмислити поетику твору в цілому, в чому й полягає мета і наукова новизна цієї розвідки.

У романі розгортається лінійний сюжет, що через осмислення проблем життя і смерті, кохання, вибору, добра і зла, батьків і дітей, злочину і покарання оповідає про буття пресвітера секти Дмитра Терпака і його родини. Письменник описує, як у людині починає брати гору фанатизм і як проголошеною любов'ю вона душить в обіймах близьких. Цьому завданню підпорядковані сюжетно-композиційна структура твору і відповідно обрані ситуації, які рухають сюжетом: «конфлікт з Богом» (через образ Терпака), «загублений і знайдений», «пожертвування близьким в силу необхідності» та «порятунок» (через образ Антона), «жертва» (через образ Терпачки), «досягнення нових життєвих смислів» (через образ Юстини). Особливостями твору є мала кількість персонажів (постійно діючих – восьмеро), а також відсутність динаміки сюжету, хоч і вводяться письменником елементи пригоди і детективу. Зумисна вповільненість дій (кульмінація відбувається лише в середині фінальної третьої частини роману) веде до думки, що письменник у слові матеріалізує саму назву твору – «Блукання в порожнечі». І оте «блукання в порожнечі» стає, сказати б, методом письма реалістичного твору Юрія Керекеша.

Роман розбудовано таким чином, що за основним сюжетом проглядається «задній план», на якому виписана політична мапа світу з великою радянською державою. Підтекстуально, припускаємо, моделлю тоталітарної спільноти виступає у творі секта. Обраний письменником заголовок «Блукання в порожнечі» пронизує роман на рівнях і його змісту, і форми.

Ключові слова: проблематика, ідея, ситуація, поетика, роман, сюжет, підтекстове письмо, алюзія, композиція.

Відомий український письменник Юрій Керекеш (1921–2007) народився і працював усе своє життя на Закарпатті. Він автор низки книг малої прози, повістей, драматичних творів, а також лірики, якою починав своє літературне життя у 40-ві роки минулого століття, перекладів. Протягом близько семи десятиків літ творчості в українському красному письменстві він написав єдиний роман «Блукання в порожнечі» (1981). Цією книгою письменник підкріпив традиції філософсько-інтелектуального українського роману, мовби долучившись до мистецьких пошуків ровесника-краянина Юрія Мейгеша. Проте роман виявився надто багатоплановим для радянської доби, з елементами підтекстуального письма, тому так і не став предметом всебічного обговорення. Передмовою до твору стала розлога стаття знаного літературознавця, професора, член-кореспондента НАНУ Олексі Мишанича, що захистила від недобррозичливого ока роман Ю. Керекеша. До сьогодні «Блукання в порожнечі» так і не досліджений епос поціновувачами літератури. Тож стаття має наукову новизну.

Постановка проблеми. Роман у трьох частинах Ю. Керекеша «Блукання в порожнечі» оповідає про життя сім'ї пресвітера секти Дмитра Терпака. Спостереження за історією його родини пропонує панорамний зріз вчинків героя і проголошуваних ним християнських закликів, що формують образ пресвітера і в оточенні громади села, і

серед сектантів, і в лоні сім'ї. Біблійні ідеї людинолюбства й смиренності впали на ґрунт честолюбного та владолюбного характеру протагоніста. І не вкоренилися благодатним зерном. Терпак перетворився на фанатика, котрий стає на прю зі своїми дітьми, близькими, товаришами, здається, зі самим Богом, від імені котрого, як йому думається, він виступає. Нездатність героя прощати, іти на компроміс, об'єднувати людей залишає його в ізоляції від середовища й призводить до трагічної розв'язки життя. Роман розбудовано таким чином, що за основним сюжетом проглядається «задній план», на якому виписана політична мапа світу з великою радянською державою.

Аналіз досліджень. Роман Ю. Керекеша був у полі зору дослідників: І. Мегели, В. Мельника, В. Марка, І. Семашка, В. Попа та інших. Проте досліджувався з позицій радянської ідеології – як антирелігійний твір. Сучасний світ і літературознавчий інструментарій дають можливість осмислити поетику твору, розкодовуючи його в цілому, вчитуючи не лише текст, але й підтекст роману. У цьому полягають мета й завдання цієї розвідки.

У роботі використано структурологічний підхід, культурно-історичний та психологічний методи.

Виклад основного матеріалу. Заголовок твору бере витоки із епіграфа, яким відкривається роман: «*Ти називаєш свободою право на блукання в порожнечі?* Антуан де Сент-Екзюпері».

Олекса Мишанич окреслив провідну думку твору Ю.Керекеша: «...фанатична віра калічить людей, призводить до моральної і фізичної загибелі... перетинає шляхи до розкриття їх природного обдаровання» [Мишанич 1981, с. 12]. Разом із героями роману письменник простежує, як людина здатна перетворити цінність на фальшивку й утрапити із виру життя до «блукання в порожнечі».

Сюжет розбудовано за відомою схемою: у сім'ї зникає син, і батьки беруть прийомною донькою сироту, в якій душі не чують. Через деякий час повертається додому син. Молоді відчують, що добре розуміються між собою, і вдвох покидають батьківський дім, який для них вже вбачається розореним гніздом.

До слова, аналогічна сюжетна схема в 1942 році лягла в основу повісті «Юліна» Олександра Маркуша, на якій виросло не одне покоління краян. Припускаємо, що цей художній малюнок мав вплив на нашого письменника, тому й прописався у романі «Блукання в порожнечі». Ба навіть більше, набуло продовження й те, що дівчина виявляється духовним осердям твору, довкола якого розвиваються події, і навіть імена героїнь творів перегукуються – Юліна в О. Маркуша і Юстина в Ю. Керекеша. Юнка, котра виявляється мудрішою і душевно чистішою за людей у віці, виступала вже на той час головною героїнею в повістях крайової літератури – «Терезка» Михайла Томчанія, «Христіна» Юрія Керекеша.

Тож, на перший погляд, письменник пропонує читачеві сімейну хроніку. Проте вона ускладнена вмонтованими спостереженнями, як особистість переступає невидиму грань між переконаннями і фанатизмом. Проблеми, порушені у творі (життя, смерть, кохання, вибір, добро і зло, батьки і діти, злочин і покарання), а також показ боротьби ідей дають підстави стверджувати, що «Блукання в порожнечі» філософський роман з елементами – інтелектуального. Ознаки останнього проглядають через раціональне осмислення подій у дискусіях, які ведуться окремими персонажами твору.

Отже, йдеться у творі про сільську родину, яка мешкає у звичайному радянському селі 70-х років ХХ століття і належить до секти. Сам голова сім'ї Дмитро Терпак – пресвітер, котрий керує у великій структурі громади села малим угрупованням людей, підпорядкованим внутрішній дисципліні, певному кодексу заборон і обов'язків, огорнутим морально правильними гаслами. Секта піклується про людину, виховує її, а в результаті особистість перестає мислити, відповідаючи на все цитатами зі Святого письма, остерігається приймати рішення, маючи постійний страх: чи не грішить, живе доволі замкнутим колом, щоб не приймати чужих думок, чужого способу буття, мовби намагаючись відійти подалі від спокою, до того ж всередині спільноти нуртує актив, котрий знає все про всіх і стежить за дотриманням «чистоти віри» серед своїх, а також розуміє, якими способами залучати нових людей до своїх лав, духовні ж поводиті часто проповідують пастві одне, вчиняючи інакше. Юрій Керекеш випи-

сує життя громади в громаді, показуючи внутрішні зв'язки між членами секти, а разом із тим їхнє спілкування з зовнішнім світом. Адже так чи так браття і сестри повинні працювати, підтримувати взаємини з сусідами, навчатися.

Оскільки життя секти тримається завдяки діяльності пресвітера, то письменник приділяє багато уваги еволюції характеру Терпака, намагаючись із різних боків дослідити, як починає в людині брати гору фанатизм, і як проголошеною любов'ю вона душить в обіймах близьких. Цьому завданню підпорядкована сюжетно-композиційна структура твору.

Роман складається з трьох частин: перша і друга містять по 23 розділи, а третя – 21. Часовий проміжок охоплює події, що припадають на місяць-другий весни – період, на який приїхав до своїх батьків у відпустку син Антон Терпак. Досліджуючи логіку трагедії сім'ї, Ю. Керекеш мовби навмисне уповільнює дію у творі. Багато сторінкового матеріалу відведено під експозицію, зав'язку (приїзд Антона до батьків майже через двадцять літ після втечі з дому), розвиток дії (відбувається у першій і другій частині роману), що становить підготовку до кульмінації твору, яка чекає на читача лише у середині третьої частини (смерть Терпачки). Далі швидка ретардація (Терпак не хоче бути разом із дітьми і, фактично, виганяє їх із дому), розв'язка – синхронно замикає сюжетні лінії: смерть Терпака, відхід із села Юстини й Антона. Лінійний час у творі мережать екскурси у минуле Терпака, Терпачки, Антона, Юстини, Ірини Михайлівни, Панаса Назаровича та розповідь про поїздку Антона до Новоселиці, де дізнався історію Юстини і своїх батьків.

Відсутність динаміки сюжету, хоч і вводяться письменником елементи пригоди і детективу (зниклий і віднайдений син, секрет появи Юстини у Терпаків), зумисна затягнутість дій, відтворення до дрібниць діалогів, обстановки кінця ХХ століття, ситуацій ведуть до думки, що письменник у слові матеріалізує саму назву твору – «блукання в порожнечі». І оте «блукання в порожнечі» стає мовби «методом» письма твору Юрія Керекеша.

У романі, сказати б, повістева кількість персонажів: постійно діючих восьмеро – четверо Терпаків, Ірина Михайлівна Цоклан (сусідка й медсестра), Панас Назарович Титаренко (сусід і лікар); Семен Пискач (обласний пресвітер), Федосій Пискач (його син), а також кілька другорядних постатей. Слід зауважити, що медсестра й лікар відіграють роль «помічників» добрих сил у творі, а батько й син Пискачі – негативних.

Ключова постать роману – Дмитро Терпак, котрий під час Другої світової війни пообіцяв служити Богові, якщо пройде по мінному полю (за наказом офіцера). Протягом життя він намагається виконувати цю обітницю, сприймаючи життєві виклики як випробування, що Бог посилає на нього, а те, що приносить радість у житті, – як винагороду за праведний вибір. Він сприймає наступні події як даність, не намагаючись аналізувати їх, не виявляючи причинно-наслідкових зв'язків. Так трапилось, коли у школі обмовили його сина-підлітка. Терпак,

не вникаючи у суть справи, став на бік педагогів і разом із ними почав обвинувачувати Антона. Дитина написала прощального листа і втекла з дому. За змістом послання: *«Дорогі мамо й тату! Прошу не гніватися на мене, коли читатимете ці рядки, тим більше, що я вже буду мертвий...»*

...Не думайте, що я боягуз. Ні, просто не годен витримати далі таке життя. Ще раз прошу не сердитися на мене. Прощайте!» [Керекеш 1981, с. 169] у селі подумали, що Антон покінчив із життям. Тіло хлопця не було знайдене. Але батько не намагався приймати якісь дії, аби зрозуміти, де його дитина. Можливо, він думав, що син дістав належне покарання від вищої сили за скоєне, а, відповідно і він сам, як батько, який недобре виховував сина, – теж. Таким чином, пресвітер побачив у буденному непорозумінні ситуацію «пожертвування близькою людиною в силу необхідності» (necessity of sacrificing loved ones) [Polti 1924, с. 73].

Оскільки Терпак взяв на себе місію служіння Господові, то він смиренно спокутував цю втрату. Через вісімнадцять літ Антон прийшов до рідного дому. Але тоді перше батькове запитання було: чи син у вірі. Відчуваючи, що останній не поділяє поглядів батька, Терпак виганяє його з дому. Радість від появи рідної дитини змінюється у пресвітера на страх, що, прийнявши її, він відійде від своєї обітниць Богові. Підбурює на вигнання Антона й головний пресвітер Пискач, котрий провокує сімейний розкол. Мати не в силах протистояти в цій ситуації.

Поява Антона в родинному гнізді започатковує в романі ситуацію «загублений і знайдений» (recovery of a lost one) [Polti 1924, с. 115]. Хоча є тут і сюжетна коректива – загубленого сина ніхто не шукав. Він, після перебування в інтернаті, здобувши вищу освіту, а тепер як дослідник працює в експедиціях, сам відшукує родину. У глибині душі сподіваючись на порозуміння, прощення і возз'єднання з нею. Однак йому судилося роль без вини гнаного сина, котрий поза своєї волі виступає проти батька. Не тому, що його сприймає загрозою собі, а тому, що бачить, як той поводить з родиною.

Терпак же, незважаючи на двадцятирічний розпач дружини і водночас сподівання, що син живий, виганяє хлопця з хати, щойно Антон відмовився відповідати на запитання, чи він віруючий.

« – Мовчши? – видихнув старий Терпак і свідомо чи несвідомо зробив рукою рух у бік дверей.

– Ні! – відчайдушно скрикнула жінка. Вона ступнула до чоловіка і, чи то спіткнулася, чи то підкосилися в неї ноги, впала перед ним на коліна, обхопила руками його ступні. – Дмитрику! Прошу тебе!.. Змилуйся! – заволала, забилася... – Дмитрику-у! Отямся!.. Я... я з розуму зійду-у-у!» [Керекеш 1981, с. 114–115].

Підіймає дружину, котра кілька годин як повернулася з лікарні, із колін не чоловік, а гість, що став свідком цієї сцени, лікар Титаренко. Антон же забрав свої скромні пожитки і, пробігши очима по вишитому полотні з написом *«Бог – це любов»* [Керекеш 1981, с. 115], пішов жити до чужої людини. Лише жаль до матері й співчуття до сестри тримали

молодого чоловіка в селі. Коли батька не було вдома, їм вдавалося поспілкуватися. Так показано, що Дмитро Терпак проголошує гасла, які різняться від його дій.

Коли ж Терпак зрозумів, що не в силі вигнати сина, то приймає рішення ізолювати від нього Марію Данилівну. Тож відвозить її на лікування. Звістка про необхідність покинути хату саме тоді, коли повернувся Антон, настільки приголомшила бідну жінку, що вона зі серцевим нападом знову потрапляє до лікарні. Терпачка опиняється в «ситуації жертви» (falling prey to cruelty or misfortune) [Polti 1924, с. 31] і кладе на олтар чоловікової обітниць своє життя.

Камертоном чистоти душевної виступає образ Юстини. Вона цілком слухняна, працююча, талановита і покірنا красуня-донька. У її серці не замудлене почуття любові до ближнього. Оберігає дівчину від розчарувань і зайвих емоцій музика: вона чудово грає на інструменті і є регентом церковного хору. Мимохіть лунає у творі, що Юстина могла б вступити до музучилища, але батько не надає доньчиному обдарованню належного значення. А її вроджена скромність примушує зізнаватися, що навчання це: *«Зависокий поріг для наших ніг»* [Керекеш 1981, с. 285]. Дівчина ні з ким не товаришує серед братів і сестер, відбивається від домагань Федосія Пискача, адже не хоче з ним одружуватися і працює у відділі декоративного розпису. Через образ Юстини реалізується ситуація «досягнення своєї мети» (obtaining) [Polti 1924, с. 42]. Причому героїні це вдається, начебто мимохіть: «порятунок» (deliverance) [Polti 1924, с. 17] відбувається зусиллями Антона, а зрештою, розуміємо, і смерть матері безпосередньо впливає на зміну вектора в поведінці дівчини.

Юстина вслід за матір'ю горнеться до Антона, хоча й дорікає йому за сповідуваний ним світогляд. Братова толерантність, уважність, чуйність привертають її до міркувань Антона. А молодий чоловік дізнається про таємницю Юстини: вона не його сестра. Виявляється, коли хлопець утік із дому, мати доглядала малу донечку сільської лікарки. Але трапився нещасний випадок – жінку вбили. Терпаки ж, котрі залишилися на той час без сина, вирішили удочерити дівчинку. До речі, появу дівчинки в лоні їхньої сім'ї пресвітер сприймає як своєрідну винагороду і «заміну» втраченому сину.

Новина про її минуле не викликає ні особливого розпачу, ні зайвих запитань Юстини до матері чи батька. Вона продовжує працювати, активно проводить репетиції з хористами і ніяк не може збагнути, чому вони: *«Співали в'яло, безкрило, нудно...»*

– «Дух Господній...» – заспівала вона й осілася, повернулася до хористів: – Мелодія чудова, проїнята тріумфом, пафосом, перемогою... Вона б вас мала захопити...»

Хористи слухають мовчки, потуплюються...» [Керекеш 1981, с. 185].

Через образ Юстини розкривається й постать Терпака. Він відчайдушно прагне одружити доньку із сином Семена Пискача. А відтак перебратися з

сім'єю до обласного центру. Тут знову, на переко-
нання пресвітера, він чинить справедливо, бо оби-
рає богобоязного чоловіка для дівчини, оберігаючи
її від спокусу світу. А за це «правильне» рішення ви-
нагорода – парафія у місті. Почуттями дитини він
не надто переймається. Антона ж сприймає як чин-
ник, що не дає збуватися Божій волі. Воднораз по-
чинає сприймати себе як того єдиного, кому відома
воля Божа, а служіння розуміє як формулу: більше
віддаси – більше отримаєш. Терпіти виклики долі,
випробування, негаразди, відкидаючи компромі-
си – мовби у цьому бачить він правильність свого
служіння. Тому й прізвище його утворене: від слова
терпіти – *Терпак*.

Остаточне розуміння вчинків Терпака впли-
ває з його проповіді в молитовному будинку: «*Ми
відповідаємо не лише за власне спасіння, у наших
руках спасіння інших людей*» [Керекеш 1981, с. 213].
Усі діяння він чинить заради спасіння свого і своїх
близьких.

Пресвітер є прикладом для Юстини («*який
тато мудрий!*» [Керекеш 1981, с. 213]), і вона його
сприймає як втілювача Божих настанов і бажань.
Тому і вбачає цілком закономірним, що батько роз-
поряджається їхніми з мамою долями, спрямовує
долі сестер і братів у секті, дає поради. А тим ча-
сом Терпак цілковито відходить від двох головних
заповідей любові: «Люби Господа Бога твого всім
серцем твоїм, всією душею твоєю, всією силою тво-
єю і всіми мислями твоїми» та «Люби ближнього
твого, як самого себе». Не зміг усвідомити Терпак,
що любити Бога можна через любов до оточення,
громади, дружини, сина, доньки.

А служіння Богові без любові підсилило у
пресвітера честолюбство та владолюбність, він
мимохіть почав сповідувати цінності мамони,
що нівелюють божественні ідеї. Тоді ж його жит-
тя, як не дивно, перетворюється на боротьбу про-
ти Бога. І ця, з іменем Божим на устах, «боротьба
проти Бога», як драматична ситуація (conflict with a
God) [Polti 1924, с. 103] покладена в основу роману
Ю.Керекеша. Це підсвідоме протистояння прота-
гоніста і породжує «фальшиву ідею», коли людина
починає відчувати себе Богом і вершителем чужих
доль і життів. Юрій Керекеш змальовує, як малень-
ка краплинка гордині підточує зародки вселенської
Божої любові в душі. А життя без любові і є «блукан-
ням в порожнечі», яке пропонував пресвітер на-
самперед своїй сім'ї і від чого усі її члени відмови-
лися. Так оприявлює письменник ще одну функцію
любви – об'єднавчу. Любов покликана об'єднувати
людей, а не роз'єднувати. Служіння ж Терпака сіє
недовіру в самій секті, забирає натхнення у братів і
сестер (тому так вони неохоче співають, не відчува-
ючи того елану, ще утримуваного молодим серцем
Юлини), зрештою, роз'єднує і всю сім'ю. Як під-
креслював сам Юрій Керекеш у романі: «розвінчу-
ються не особисті недоліки віруючих, а фанатична
релігійність» [Хланта 2000, с. 83].

Відсторонення від колишнього (тепер уже)
пресвітера братів і сестер, знехтування трагедії Тер-
пака Пискачами, втрата ним сім'ї починають про-

буджувати в душі Дмитра сумніви в тому, чи йде
він «тим тісним гостинцем», який годить Богів.
Він нарешті ставить собі питання: «*Де ти, Госпо-
ди?*» [Керекеш 1981, с.391], що співзвучне відомо-
му – «*Де мій Бог?*», яке задає собі головний герой
повісті «Іван» І.Чендея. Терпак ще встиг виглянути
у вікно: «*замаячів... чорним силуетом. Крізь дріб-
нолисті яблуневі гілки забілів автомобіль, що стояв
перед будиночком лікаря. У відкритий багажник во-
дій вкладав валізи, скрипковий футляр...*

– *АНТОНЕ!.. ЮСТИНО!.. ДІТИ МОЇ-І-І!* –
*прохрипів старий батько. І враз у голові тріск, в
очах миготіння... Заточився, відвернувся, звільня-
ючи віконний провіт, та й повалився на дощану
підлогу»* [Керекеш 1981, с. 391]. Він не надовго пе-
режив свою дружину, котрій у лікарні твердо спові-
стив, що ніколи не примириться з Антоном. Серце
Терпаки такого розпачу не витримало.

Безкомпромісність і безапеляційність Терпака
привели до краху сім'ї, смерті дружини, засуджен-
ня чоловіка братами і сестрами з секти. Дмитру
ж увесь час здавалося, що він виконує обітницю,
сплачуючи долями сина, жінки, доньки. Але всі
вони чомусь виявилися своєрідним трампліном для
підвищення суспільного становища Терпака, для
утвердження його честолюбності й владолюбства.
Однак як він уміло проповідував слово Боже вели-
кій громаді! Проповідувати він справді навчився
гарно, але не набув навичок жити так, як навчав ін-
ших. Терпак зі страху, що порушить обітницю, не
зміг розгорнути в душі любов до ближнього, на яку
вказав Бог.

Осягнення того, що повівся на манівці, до Тер-
пака прийшло із розумінням цілковитої самотності.
Отже, чи правильно чоловік чинить? Тоді він знову
звертається зі страхом і розпачем (як і тоді, в моло-
ді літа) до Господа за порятунком. І Терпакові від-
крився порятунок (Бог милостивий) – це діти Юс-
тина й Антон, котрих щойно відкинув. Разом з тим
прийшло осмислення, що йому вготована не участь
біблійного Йова, чим міг би себе втішати. Це спря-
мувало до усвідомлення ним грандіозної помилки
у своїх попередніх виборах. Розпач від втрат не дає
Дмитрові шансу на життя. Останнім окриком він
прощається із сином і донькою та поспішає проси-
ти прощення у вірної та стражденної душі дружини
Марії. Але, все ж таки, фінальним почуттям у нього
була любов. Тому для нього, вважаємо, закінчилося
«блукання в порожнечі».

Цікавим видається життєвий матеріал, який
обрав Ю.Керекеш для роману, – життя секти. Хоча
для того, аби показати фанатизм на тлі існування
громади в громаді, міг звернутися до життя загаль-
ної християнської спільноти, змальовуючи будні
мирян, які в радянському світі сповідують давню
віджилі, як пояснювалося комуністичною ідео-
логією, релігійні цінності. І тоді б це був справді
атеїстичний роман. Ні. Письменнику важливо було
сфокусувати увагу саме на секті: на людях, котрі не
знайшли себе у християнській церкві, відмежував-
шись у малій порівняно структурі з розгалуженням
по всьому світу. Зважаючи на це, письменник не

виступає проти самого християнства, тому твір, на нашу думку, не варто розглядати як атеїстичний.

Обраний шлях, міркуємо, письменнику був необхідним, аби привернути увагу читача до свідомого сповідання групою людей певної відмежованості, протиставлення себе широкому загалу. І ця їхня «винятковість» мовби ґрунтується на якихось особливих знаннях, що єднає братів і сестер, відділяючи від «не відаючих».

З часу ствердження християнства сектантство сприймалося як вияв окремішності деяких вірян від «офіційної» церкви, до якої належить більшість, а часом і опозиції до неї. Тому вжите Ю. Керекешем слово «секта» одразу привнесло в текст відповідний відтінок у ставленні до описуваної малої громади, а відтак додає розгалуження прихованого змісту: бо існування секти передбачає наявність церкви для більшості вірян і примушує гадати про відмінність доктрин між цими громадами. У доктринах реалізується та чи інша ідеологія. Таким чином, письменник нас підводить до підтекстуального шару. Цей складник виникає мовби випадково, і десь посередині роману проставляє письменник додаткові акценти.

Уважний читач 80-х років ХХ століття починає віднаходити в житті секти риси того радянського суспільства, в якому перебуває: непотрібно мислити (думаюча людина викликає острах – а раптом скаже щось «не те»), вітаються стандартні вислови, штамповані фрази, у всьому слід покликатися на відповідні партійні документи (як у секті на Святе письмо), відгородженість від усього світу, і життя лише «соціалістичним табором» товаришів (у романі – браття і сестри), аскеза в одязі й незважання на естетичну складову зовнішності (через образи Марії Данилівни та Юстини), повсякчасний нагляд «недремного ока» (у романі цю роль відіграють батько й син Пискачі), страх, що супроводжує на кожному кроці прийняття рішень (у романі страх перед гріхом), відірваність проповідуваних гасел від реального життя, що породжує лицемірність, зібрання секти чимось нагадують так звані «закриті партійні збори» у соціалістичному суспільстві. Як вказував Олекса Мишанич: *«якщо фальшива ідея, то фальшивими будуть і цінності людини, яка проповідує цю ідею»* [Мишанич 1981, с. 13].

А натомість є набагато більша громада, в центрі якої людина з бажанням учитися, пізнавати, подорожувати, реалізовуватися в особистих свободах, мистецтві, бути сучасною світу тощо. Тому не дискусії про існування Бога є чільними в романі. Навпаки, вони дуже примітивненькі, як наприклад, розмова Пискача із Антоном: *«А чому, молодий чоловіче, не дивуєтесь з багатьох явищ сучасної фізики, які недоступні для наших органів чуття, але вони реальність?.. От, приміром, ця кімната повна радіохвиль, а ми їх не чуємо й не бачимо. То чому ви хочете неодмінно бачити й чути Бога?»*

– *Це так, – погодився Антон. – Але не забувайте, вельмишановний, що є прилади, за допомогою яких ми впевнюємося в існуванні таких явищ...»* [Керекеш 1981, с. 180].

Важливішими є світоглядні роздуми героїв Антона і Юстини, під час яких проступають аналогії до життя в тоталітарній державі.

« – *Пошкодуй себе, – погладив Антон дівчину по голові, – Якщо людина доросла, а за неї вирішують інші – то де ж тоді людська зрілість, своя воля? Нїбито Бог визначає наперед тобі життя. Подумай, а може вирішує все тато?..»* [Керекеш 1981, с. 287]. Влучно вказав Антон на підміну Батька Небесного батьком земним, що відбулася у житті сім'ї. І цей земний – перебрав на себе функції Бога. Так сталося, пригадуємо, і в радянський час, коли з'явився відомий батько народів і своєю постаттю мовби виступив на противагу біблійному отцю народів Аврааму.

І знову чуємо голос дівчини:

– *Я маю право робити, що хочу, – не здавалася Юстина.*

– *Маєш право блукати в примарному світі, в порожнечі. І тремтіти від страху... Я не бачу, щоб ти діяла чи бодай мислила самостійно. А без волі неможливе щастя...*

– *Наша церква братає людей, – у тон Антону повела дівчина. – Серед нас є білі, чорні, жовті – люди всіх рас, народів, соціальних груп...*

– *А скільки ми об'єднали – ти це знаєш? – запалився Антон...*

– *А мені про це не говорили.* [Керекеш 1981, с. 287–288].

Асоціативно проводимо знову паралелі з радянською системою, коли начебто можна було «робити що хочу», але право на пересування було обмежене, свобода висловлювання теж давалася важко, свобода совісті, хоч і проголошувалася, але всі при цьому добре затирили, що офіційна світоглядна доктрина держави – атеїзм. Що вже казати про фразу щодо об'єднання сектою різних рас, яка веде нас прямою алюзією до радянської риторики про те, що комуністи виступають єдиною силою на усіх континентах, а незмінне гасло «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!» доточувало заголовки усіх тогочасних газет.

Або така розмова, коли Юстина говорить гаслами:

– *Тобі не спадає на думку, що поза молитовним будинком є ще інший світ?..*

– *Чому? – повернулася до брата обличчям. – Є. Ми прагнемо перемінити світ на краще»* [Керекеш 1981, с. 188] – знову веде нас до офіційних радянських доповідей і заяв, що ми будемо кращий світ.

Терпак на проповіді, що більше схожа на політзаняття в радянський час, закликає братів і сестер у стилі звертань комуністичних діячів (коли застерігали людей від впливу західної культури), вимагаючи пильності в обивателя: *«Уявіть собі, дорогі браття і сестри, яка величезна відповідальність покладена на вас, який тягар... Бо найбільший ворог – сатана, як рикливий лев, сновігає навколо, виглядаючи собі жертву. Найваща віра буде твердішою за граніт, аби ви здатні були протистояти всім спокусам»* [Керекеш 1981, с. 213].

Не обходиться твір без зіставлень християнської та комуністичної доктрин у розмовах батька і сина Терпаків: «Царство людське – комунізм, – це добре, Царство Боже в мільйонкрат ліпше, бо воно – вічне» [Керекеш 1981, с. 276]. І, як видається, ці слова надають переваги саме Царству Божому. Якщо ж до того врахувати, що “людське царство” так і не було збудовано. При цьому Антон дає влучну характеристику вчинкам батька: «*Ти – раб! Один з тих рабів, що не мріють про свободу, а прагнуть стати доглядачами над рабами...*» [Керекеш 1981, с. 277]. Справді, обітниця Богові дала Терпакові не розкрилля для любові, дерзання, самопізнання, а постійний страх, що, можливо, він неправильно діє. Підміна страхом любові і зробила з нього раба, фанатика, котрий, верховодячи над вірянами, проповідує їм підмінені цінності.

Тоталітарна система теж заснована на страхі: щось не так зробити, щось не так сказати, не так висловитися. І йдеться тут про підпорядкування багатьох людей – одній, вчинення залежними їх від волі, розуміння добра і зла, свободи однією людиною, формування нею «фальшивих ідей», про які писав Олекса Мишанич. Найміцніше тримаються фальшиві ідеї та цінності в замкнених спільнотах, моделлю яких і виступає секта у романі Юрія Керекеша «**Блукання в порожнечі**». Простуючи таким шляхом алузій та підтекстів, можна дійти висновку, що саме радянська держава пропонувала своїм громадянам «блукання в порожнечі».

Завершується твір по-реалістичному пророчче: старе помирає, молоде – вирушає у путь. Тобто перед Антоном і Юстиною відкрите майбутнє, вони вириваються у загальний простір із маленького замшилого світу... Мине десять літ – і розпадеться радянська імперія, яка сприймалася закритою зоною іншими країнами світу. А двадцять років потому донька письменника Ольга Новікова згадає, що в останні дні життя Юрія Керекеша допоміг у догляді

за ним саме християнин-баптист (ця секта описана в романі): «Поява пана Михайла за два тижні перед смертю батька стала ніби завершенням драми, що перетекло з роману в реальність» [Новікова 2018, с. 47-48].

Висновки. Таким чином, «**Блукання в порожнечі**» Юрія Керекеша – філософський роман (порушуються проблеми: життя, смерть, кохання, вибір, добро і зло, батьки і діти, злочин і покарання) із елементами інтелектуального. Розгортається сюжет на прикладі життя пресвітера секти Дмитра Терпака і його родини. У творі письменник простежує, як у людині починає брати гору фанатизм і як проголошеною любов’ю вона душить в обіймах близьких. Цьому завданню підпорядковані сюжетно-композиційна структура твору і відповідно обрані ситуації, які рухають сюжетом: «конфлікт з Богом» (через образ Терпака), «загублений і знайдений», «пожертвування близьким в силу необхідності» та «порятунок» (через образ Антона), «жертва» (через образ Терпачки), досягнення нових життєвих смислів (через образ Юстини). Особливостями твору є мала кількість персонажів (постійно діючих – восьмеро), а також відсутність динаміки сюжету, хоча й вводяться письменником елементи пригоди і детективу. Зумисна уповільненість дій (кульмінація відбувається лише в середині фінальної третьої частини роману) веде до думки, що письменник у слові матеріалізує саму назву твору – «**Блукання в порожнечі**». І оте «блукання в порожнечі» стає мовби «методом» письма реалістичного твору Юрія Керекеша.

Роман розбудовано таким чином, що за основним сюжетом проглядається «задній план», на якому виписана політична мапа світу з великою радянською державою. Підтекстуально, припускаємо, моделлю тоталітарної спільноти виступає у творі секта. Обраний письменником заголовок «**Блукання в порожнечі**» пронизує твір на рівнях і його змісту, і форми.

Література

1. Керекеш Ю. Блукання в порожнечі: роман. Ужгород, 1981. С.17–392.
2. Мишанич О. На бистрині часу: [передмова]. Керекеш Ю. Блукання в порожнечі: роман. Ужгород, 1981. С. 5–16.
3. Новікова О. Спогади про батька. Юрій Керекеш у спогадах і доброму слові. Ужгород, 2018. С. 11–48.
4. Polti G. The Thirty-Six Dramatic Situations. Franklin. Ohio, 1924. 182 с. URL: <https://archive.org/details/thirtysixdramati00polt>
5. Хланта І. Юрій Керекеш: нарис життя і творчості. Ужгород, 2000. 107 с.

References

1. Kerekesh Yu. (1981) Blukannia v porozhnechi: roman [Wandering in emptiness]. Uzhhorod. S.17–392 [in Ukrainian].
2. Myshanych O. (1981) Na bystryni chasu: [peredmova] [On the speed of time] // Kerekesh Yu. Blukannia v porozhnechi: roman. Uzhhorod. S.5–16 [in Ukrainian].
3. Novikova O. (2018) Spohady pro batka [Memories of my father] // Yurii Kerekesh u spohadakh i dobromu slovi. Uzhhorod. S.11–48 [in Ukrainian].
4. Polti G. (1924) The Thirty-Six Dramatic Situations. Franklin. Ohio. 182 s. URL: <https://archive.org/details/details/thirtysixdramati00polt> [in English].
5. Khlanta I. (2000) Yurii Kerekesh: narys zhyttia i tvorchosti [Yuri Kerekesh: an essay on life and work]. Uzhhorod. 107 s. [in Ukrainian].

**THE NOVEL OF YURIY KEREKESH “WANDERING IN EMPTINESS”:
THE POETICS OF THE MASTERPIECE**

Abstract. A famous Ukrainian writer Yuriy Kerekesh (1921–2007) was born and was working in Zakarpattia. He is the author of a number of books of flash fiction, stories, dramatic works, and lyrics, as well as philosophical and intellectual novel “Wandering in emptiness” (1981). The masterpiece of Yu.Kerekesh was on radar of the following researches: O. Myshanych, I. Megela, V. Marko, V. Pop, etc. Although due to that time context, the masterpiece was examined from the perspective of the Soviet ideology as an anti-religious work. The modern world and literary instruments give possibility to comprehend the poetics of the masterpiece in general, and exactly that is the objective and scientific novelty of this research.

The linear plot unfolds in the novel, which relates about the life of the elder of the sect Dmitry Terpak and his family through understanding the problems of life and death, love, and choice, good and evil, parents and children, crime and punishment. The writer describes how fanaticism begins to prevail in a person and how this person presses to the beloved bosom, being pronounced by love. To show this, the narrative and compositional structure of the masterpiece and, accordingly, the situations moving the plot are selected, for instance: “struggle against God” (through the image of Terpak), “lost and found”, “sacrifice to the beloved out of necessity” and “salvation” (through the image of Anton), “victim” (through the image of Terpak’ wife), “achievement of new living standards” (through the image of Justina).

The main peculiarities of this masterpiece are the following: a small number of characters (eight constant characters), the lack of plot dynamics, although the writer enters elements of adventure and detective story.

The intentional slowness of actions (the culmination occurs only in the middle of the final third part of the novel) leads to the opinion that the writer materializes the title of the work in every word of the masterpiece “Wandering in emptiness”. And this “wandering in emptiness” becomes, so to say, a method of writing the realistic work of Yuri Kerekesh.

The novel is structured in the way that through the main plot a “background” is revealed, where the political map of the world with a large Soviet country is depicted. Subtextually, we assume that the sect acts as a model of a totalitarian society in this masterpiece. The chosen by the writer title “Wandering in emptiness” interfuses the novel in two levels, both content and form levels.

Keywords: problematics, idea, situation, poetics, novel, plot, subtextual letter, allusion, composition.

© Ігнатович О., 2021р.

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; ihnalex@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; ihnalex@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>